

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Kirjallisuuden merkitys tulevaisuutta kuviteltaessa

Lahtinen, Toni

Kontula, Anna; Höyssä, Maria

2026

<http://hdl.handle.net/10138/633347>

Lahtinen, T 2026, Kirjallisuuden merkitys tulevaisuutta kuviteltaessa. julkaisussa A Kontula & M Höyssä (toim), Maailmankuvan muutos. Eduskunnan Tulevaisuusvaliokunnan julkaisu, Nro 1 / 2026, Eduskunta, Helsinki, Sivut 35-46.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. <https://helda.helsinki.fi>
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

Kirjallisuuden merkitys tulevaisuutta kuviteltaessa

TONI LAHTINEN

kotimaisen kirjallisuuden dosentti, yliopistonlehtori
Helsingin yliopisto

Kaunokirjallisuutta hyödynnetään monin tavoin: ihmiset lukevat viihtyäkseen tai lumoutuakseen, joskus sivistyäkseen tai oppiakseen, kenties saadakseen apua, kun he kohtaavat todellisen elämän ongelmia tai haluavat paeta niitä (katso esimerkiksi Felski 2024). Luetaanpa mihin nälkään tahansa, kirjallisuus on merkittävä inhimillisen itseymmärryksen muoto, joka voi laajentaa lukijan ymmärrystä maailmasta. Kaunokirjallisuuden kautta lukija rakentaa – huomaamattakin – maailmankuvaansa eli jäsentää suhdettaan muihin ihmisiin, lajeihin, ympäristöön, yhteiskuntaan ja yli-inhimilliseen.

Etiikkaa ja yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta pohtiva kirjallisuus on näytellyt merkittävää osaa monien maailmankuvien murroksissa. Kirjallisuushistoriasta löytyy esimerkkejä siitä, miten kirjallisuus on osallistunut kansallisten identiteettien ja historioiden muovautumiseen (esimerkiksi Väinö Linna: *Tuntematon sotilas*, 1954), orjuuden lakkauttamiseen (esimerkiksi Harriet Beecher Stowe: *Setä-Tuomon tupa*, 1852), eläinoikeuksien vahvistumiseen (esimerkiksi Anne Sewell: *Uljas musta*, 1877) tai modernin ympäristöliikkeen syntyyn (esimerkiksi Rachel Carson: *Äänetön kevät*, 1962). Etenkin 1900-luvulla, jolloin yhteiskunnallinen muutos oli ennennäkemättömän nopeaa, kuviteltiin erilaisia tulevaisuuden yhteiskuntia, niin ihannevaltioita (esimerkiksi H. G. Wells: *Nykyaikainen utopia*, 1905) kuin kansalaisiaan sortavia tyrannioita (esimerkiksi George Orwell: Vuonna 1984, 1949).

Vaikka digitaalinen ajanviete ja verkkotekstit vaativat alati kasvavaa osaa ajastamme, kaunokirjallisuudella ja siihen pohjautuvilla sovituksilla on yhä merkittävä vaikutus siihen, miten koko ihmiskunta kuvittelee omaa tulevaisuuttaan ja mahdollisia maailmoja. 2000-luvun alussa synkistä tulevaisuuden kuvauksista kasvoi länsimaissa kulttuuriteollinen ilmiö, jota hallitsevat kuvitelmat sortuneista yhteiskunnista ja yksilöiden eloonjäämiskamppailusta. Maailmanlaajuiseen suosioon nousseen katas-trofikirjallisuuden ja -viihteen ympärille on kasvanut kokonainen tuotannon haara: kaunokirjallisuutta, tietokirjallisuutta, elokuvia, dokumentteja, teatteria, sarjakuvia, pelejä. Näiden teosten kuvitteellisissa maailmoissa nousee esiin teemoja, jotka koskevat energiapolitiikkaa, geeni- ja tietoteknologiaa, terrorismia, ilmastonmuutosta, ilmastopakolaisuutta, rajojen militarisoitumista ja kuudetta sukupuuttoaaltoa. (Esimerkiksi Isomaa & Lahtinen 2017; Lahtinen 2025.)

Tässä luvussa tarkastelen kaunokirjallisuuden merkitystä tulevaisuuden kuvittelemisessä kirjallisuudentutkimuksen ja erityisesti dystopiakirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta. Kommentoin maailmankuvien muutoksia nykykirjallisuudessa aikaisemman tutkimustyöni pohjalta kolmessa eri tutkimushankkeessa: *Synkistyvät tulevaisuudenkuvat: Dystooppinen fiktio nykykirjallisuudessa* (Koneen Säätiö 2015–2019); *Ympäristöriskit, dystopiat ja myytit nykykirjallisuudessa* (Suomen Akatemia 2017–2020) sekä *Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella* (Koneen Säätiö 2021–2025). Näissä hankkeissa on tarkasteltu paitsi nykykirjallisuuden tapoja hahmottaa tulevaisuutta myös näiden tulevaisuuden kuvausten vaikutusta lukijoihinsa.

Mitä on kirjallisuus?

Kaunokirjallisuudeksi määriteltyjen tekstien joukko on historiallisesti vaihdellut. Nykymääritelmien mukaan kaunokirjallisuudeksi luetaan erilaisia tekstilajeja aina suullisesta kansanperinteestä visuaalisiin runoihin ja meemeihin. Aikamme kirjallisuuskeskustelulle keskeinen kysymys on ollut digitaalisen kulttuurin vaikutus lukutaitoon ja erilaisten lukijayhteisöjen syntyyn, kirjallisten esitystapojen siirtyminen uusiin tekstilajeihin sekä faktan ja fiktion sekoittuminen. Monissa muodoissaan kaunokirjallisuus on tärkeä osa laajempaa kulttuurista kuvittelukykyä, jolla yksilön ja yhteisön toimintaa sekä inhimillisten mahdollisuuksien rajoja hahmotetaan.

Kaunokirjallisuus on aina palvellut ihmisyyttä. Kirjallisuuden alkujuuret, yhteisen tarinankerronnan synty, on sijoitettu metsästyskulttuuriin ja nuotioilla jaettuun kertomuksiin, joilla on ollut yhteisössä sekä viihdyttävä että opettava tehtävä. Erilaisilla kertomuksilla on jaettu tärkeää tietoa moraalinormeista ja yhteisön perusasioista kuten pariutumista, metsästystavoista sekä ruoan jakamisesta. (Smith et al. 2017, 2.) Varhaisista kulttuureista asti kertomukset ovat siis toimineet vuorovaikutuksen muotona, joka pyrkii ohjaamaan yhteisöjen jäsenten toimintaa. Myös muinaiset myytit, joita kirjallisuus yhä kierrättää, ovat pohjimmiltaan kasvatavia tarinoita, jotka ohjeistavat käyttäytymään joko nykyisyydessä tai tulevaisuudessa, tämänpuoleisessa tai tuonpuoleisessa. (Armstrong 2005, 7–9, 119; Lahtinen 2025, 25–26.)

Samanlaisia sosiaalisia tehtäviä toimittaa nykykirjallisuus. Se voi auttaa meitä kohtaamaan ja käsittelemään erilaisia asioita tulkitsemalla menneisyyttä, dramatisoimalla nykyisyyttä tai kuvittelemalla mahdollisia tulevaisuuksia. Kirjallisuus merkityksellistää ja kehystää uusia ilmiöitä sekä simuloi erilaisia näkökulmia, joiden kautta lukija voi laajentaa identiteettiään, kohdentaa tunteitaan ja arvioida uudelleen itsensä ja toisen rajoja. Eettinen ymmärrys edellyttää myötätuntoa, joka taas perustuu arviolle toisen kärsimyksistä sekä siitä, miten toinen liittyy yksilön omiin odotuksiin. (Goodbody & Butra 2019, 7–9; Lahtinen & Löytty 2022, 14.) Mielikuvitus siis edeltää etiikkaa, kuten moraalifilosofiassa on usein esitetty, sillä sen avulla ihminen voi pohtia tekojensa mahdollisia seurauksia ja niiden oikeutusta (katso Kouki 2023, 280–283). Kaunokirjallisuuden avulla voimme ennakoida myös laajempia yhteiskunnallisia kehityskulkuja ja niiden eri ihmisryhmille tai lajeille tuottamaa kärsimystä. Esimerkiksi nykykirjallisuudessa on pohdittu niin tehotuotannon eläimille aiheuttamia kärsimyksiä kuin sitä, tuleeko tulevaisuudessa myöntää roboteille kansalaisoikeudet.

Etenkin nykykirjallisuuden kuvitteellisissa yhteiskuntajärjestelmissä, niin toiveikkaissa kuin pelokkaissa, merkittävää osaa näyttelee juuri tulevaisuuden teknologia. Kuvitteelliset kertomukset ovat muovanneet voimakkaasti paitsi tavallisten lukijoiden myös tieteentekijöiden käsityksiä siitä, minkälaista teknologiaa tulisi luoda. Toisinaan tieteiskirjallisuus on jopa onnistunut ennakoimaan teknologisia saavutuksia: esimerkiksi robotit, itseohjautuvat autot, internet, virtuaalidellisuus tai erilaiset älylaitteet on kuviteltu kaunokirjallisuudessa jo ennen niiden kehittämistä.

Vaikka tieteiskirjallisuuden tulevaisuudenvisiot pyrkivät uskottavuuteen nykytieteen valossa, teknologisten innovaatioiden realistisuutta olennaisempaa tieteiskirjallisuudessa ja -elokuvassa on kuitenkin ollut punnita niiden mahdollista vaikutusta ihmisten elämään, yhteiskuntaan ja ympäristöön. (Hakli & Kokkonen 2025, 125–127.)

Ideologisten lukutapojen yleistyessä viime vuosina on keskusteltu paljonkin kaunokirjallisuuden tiedosta ja todenvastaavuudesta. Onkin kuitenkin syytä muistaa, etteivät kaunokirjallisuuden kuvaamat maailmat muodosta suoraa vastaavuussuhdetta todellisuuteen vaan vertaussuhteen, jonka kautta kuvitteellinen maailma voi toimia tulkintana todellisesta maailmasta tai sen tulevaisuudesta. Niinpä kaunokirjallisia kuvauksia ei tulisi lukea yksinkertaisesti erilaisten tieteellisten, filosofisten tai ideologisten maailmankuvien tai teorioiden toisintoina vaan enemmänkin esityksinä, joiden arvo piilee niiden ainutlaatuisuudessa ja monimerkityksellisyydessä. (Esimerkiksi Envall 1989, 128–142, 151–152; Lahtinen 2013a, 11–12.) Toisin kuin tietokirjallisuus kaunokirjallisuus perustuu siis erilaisten tulkintojen avoimuudelle.

Mitä on dystopiakirjallisuus?

Niin sanottu dystopiakirjallisuus kuvittelee utopian, ihanneyhteiskunnan, kääntöpuolta eli ei-toivottuja yhteiskuntia. Dystopialla viitataan eräänlaiseen varoituskirjallisuuteen: eettisesti ja poliittisesti valveutuneet lähitulevaisuuden kuvaukset toimivat ennakoiteina tai aavistuksina todellisista yhteiskunnallisista, taloudellisista, ympäristöllisistä tai tieteellisistä kehityssuunnista, jotka saattavat mullistaa tai raunioittaa maailmamme. (Baccolini & Moylan 2003, 1–2.) Dystopioissa, jotka tyypillisesti kuvaavat autoritaarista yhteiskuntaa, yksilön kärsimys ei ole eksistentiaalinen vaan poliittinen kysymys: se ei ole seuraus yksilöiden teoista vaan eettisesti kieroutuneesta yhteiskuntajärjestelmästä ja sen systemaattisesti harjoittamasta julmuudesta tai väkivallasta (esimerkiksi Kivistö 2020; 2023, 25).

Kaunokirjallisia dystopioita ei kuitenkaan pidä sekoittaa tulevaisuuden ennustamiseen, eikä kirjallisuus ole koskaan onnistunut kuvittelemaan alati muuttuvaa tulevaisuutta juuri sellaisena kuin millaiseksi se on lopulta muodostunut. Dystopia ei siis lähtökohtaisesti pyri ennustamaan tulevaisuutta mahdollisimman realistisesti vaan paljastaa nykyajassa piilevät tuhon siemenet ja yrittää näin estää pahimpien mahdollisten tulevaisuuksien toteutumisen. Dystopiakirjallisuus muistuttaa niin sanottua tendenssikirjallisuutta, joka avoimesti yrittää muokata lukijoiden asenteita ja vaikuttaa yhteiskunnallisiin oloihin tai moraalikäsitteisiin ja näin osaltaan muovata tulevaisuutta.

Kaunokirjallisissa dystopioissa on olennaista tulevaisuuden odotuksiin kytkeytyvät yleiset mielialat. Erilaiset tulevaisuuden kuvaukset perustuvat aina sekä aikakautemme tieteellisiin käsityksiin että laajasti jaettuihin toiveisiin ja pelkoihin. Muiden taiteenlajien tavoin kaunokirjallisuus asettuu väistämättä osaksi aikansa keskustelua, tunnerakenteita ja maailmankuvia. Näin myös muutosta ajavat dystopiat ovat

eräänlainen kooste oman aikansa kokemuksista, joita ohjaavat kulttuuriset käsitykset, vallitsevat olosuhteet ja historialliset mielentilat. (Brax 2017, 41–42; Lahtinen 2025, 21–22.) Esimerkiksi Yhdysvaltain presidentin Donald Trumpin molemmat valinnat presidentiksi ja virkaanastujaiset nostivat klassisia ja feministisiä yhteiskuntadystopioita jopa kärkipaikoille kansainvälisissä myyntitilastoissa (esimerkiksi Isomaa & Lahtinen 2017, 7).

Kehityspessimististen dystopioiden suosiota on tulkittu myös varoitukseksi siitä, että kirjailijoilla ja toimittajilla on käytössään jo liian toivoton keinovalikoima maailmanlaajuisten ongelmien käsittelemiseksi. Dystooppiset tulevaisuuden kuvaukset pyrkivät herättämään tai lietsomaan tunteita, jotka innostavat lukijaa toimimaan paremman tulevaisuuden puolesta. Yhdysvalloissa vuonna 2001 tapahtuneiden syyskuun 11. päivän terroritekojen jälkeen mediatutkijat ovat kuitenkin keskustelleet myötätuntouupumuksesta (*compassion fatigue*) ja tuomiopäivän uupumuksesta (*doomsday fatigue, apocalypse fatigue*). Käsitteillä viitataan tunteilla kaavamaisesti mässäilevään kulttuuriteollisuuteen ja uutisointiin, joka synnyttää yleisössä avuttomuutta, väsymystä tai toivottomuutta tulevaisuudenuskon tai toiminnan sijaan. (Katso Ismail 2022; Moeller 2002.) Miten voisimme rakentaa toiveikkaampaa tulevaisuutta, jos pystymme kuvittelemaan vain tuhoja?

Dystopiat pelon kulttuurissa

Dystopiakirjallisuuden viimeaikaista suosiota voidaan tulkita osaksi maailman-kuvallista murrosta, jota sosiologi Frank Furedi kutsuu pelon kulttuuriksi (*culture of fear*). 1900-luvun loppupuolella oli nähtävissä kehitys, jossa jatkuvan uhan alla elämisestä tuli hallitseva näkökulma yhteiskunnalliseen keskusteluun. Furedin mukaan länsimaisen nykykulttuurin keskeisimpiä piirteitä on koko ihmiskunnan olemassaolon vaarantavien tuhovoimien pelko, joka on hämärtänyt arkitodellisuuden ja tieteiskirjallisuuden välistä rajaa sekä kaventanut mielikuvitustamme näkemään teknologisessa kehityksessä ennen kaikkea riskejä mahdollisten ratkaisujen sijaan. Samalla tämä on siirtänyt huomiota pois siitä, että uusia teknologioita suurempi ongelma on – ajasta toiseen – ihmisen toimintaa motivoiva viha ja itsetuhoisuus. (Furedi 1997/2002.)

Etenkin toisen maailmasodan jälkeen länsimaisessa kulttuurissa on syntynyt eskatologista eli maailmanlopun ajattelua, joka ylittää kaunokirjallisuuden tai viihdeteollisuuden katastrofikertomukset. Hiroshiman ja Nagasakin pommitusten myötä ihmiskunnan on katsottu siirtyneen uuteen aikaan dramaattisemmin kuin koskaan aikaisemmin. Atomipommien pudottamisen jälkeen länsimaiseen mielikuvitukseen syntyi uudenlainen tuhokuva maailmanlaajuisesta hävityksestä, jonka ihminen itse suunnittelee, rakentaa ja toteuttaa. (Dewey 1991, 8–9; Lahtinen 2025, 37–38.) Tässä suhteessa nykydystopiaa on luonnehdittu jälkikristilliseksi kirjallisuudeksi: yhteiskunnan tai ihmiskunnan tulevaisuuden ratkaisee ihmisen oma oikeudenmukaisuuden tunto eikä jumalallinen väliintulo (Gottlieb 2001, 3).

Toista maailmansotaa seurasi ainutlaatuinen teollinen kehitys, jonka pian huomattiin edustavan biosfäärille ja ihmiskunnan olemassaololle yhtä perusteellista uhkaa kuin ydinsota. Niin sanottuja myöhäismoderneja riskiyhteiskuntia määrittävät voimakkaasti nykyteknologian tuottamat laaja-alaiset riskit, jotka syntyvät hyvinvoinnin ja arjen sivutuotteina. Eri teollisuudenalat tuottavat vaurauden ohella mittakaavaltaan ikään kuin ilmestyskirjallisia uhkia, kuten kemianteollisuuden tuotteet, ydinvoima tai kasvihuonepäästöt, joita yhteiskunnat pyrkivät säätelemään ja hallitsemaan. Kenties kirjallisuuden ja viihdeteollisuuden dystopioiden suosiota selittääkin se, että katastrofeja ja onnettomuuksia taukoamatta ennakoivat länsimaat ovat nyt keskittyneet tulevaisuuteen enemmän kuin koskaan aikaisemmin. (Esimerkiksi Beck 1991; Clark 2015, 1–3; Lahtinen 2025, 42–44.)

Kansallisvaltioiden rajoja kunnioittamattomilla riskeillä on ollut huomattava vaikutus sekä suomalaiseen identiteettiin että kirjallisuuteen. Esimerkiksi Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuus, liittyminen Euroopan unioniin, syyskuun 11. päivän terroriteot, geen- ja tietoteknologinen kehitys sekä globaalit ympäristöongelmat ovat synkistäneet sitä, millä keinoilla suomalaiset kuvittelevat lähitulevaisuuttaan ja mil-laiseksi odottavat sen kehittyvän. 2000-luvulla dystopiat ovat siirtyneet suomalaisen kirjallisuuden marginaalista valtavirtaan, ja ne ovat horjuttaneet osaltaan kansallista ainutlaatuisuuden tuntoa ja siihen sisältyvää lintukoto-ajattelua – onhan Suomea pidetty kansainvälisestikin jopa demokraattisena ja ekologisena utopiana muiden pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden tapaan. Kotimaisen dystopian horisontteja tuskin kirkastavat viime vuosien levottomuudet Euroopassa tai Suomen liittyminen puolustusliitto Natoon vuonna 2022.

DYSTOPIAT NUORTEN KULTTUURISSA

Vuosituhanneen alusta lähtien myös nuorten dystopiakirjallisuus (*young adult dystopian fiction*) on saavuttaneet maailmanlaajuisia suosiota. Pohjoismaisen nuortenkirjallisuuden yhteydessä puhutaan jopa idyllikammosta, jolla viitataan vahvistuneeseen suuntaukseen, jossa vältellään arkisia aiheita ja keskitytään synkkiin kuvauksiin ongelmien kanssa kamppailevista nuorista. Nuorten dystopiat voidaan kytkeä 1990-luvulla käynnistyneeseen nuortenkirjallisuuden ja nuorisokulttuurin kehityslinjaan, jossa yleinen pessimismi on voimistunut ja kuvaukset äärimmäisen raskaista olosuhteista ovat lisääntyneet. (Österlund 2003, 130; Lahtinen 2025, 274–275.) Monet ovat epäilleet arkistuneiden dystopioiden muuttuneen nuorille ahdistaviksi, joskin romahtaneiden yhteiskuntien rauniot saattavat yhtä lailla tarjota eskapismia liian kuormittavasta todellisuudesta (katso Basu, Broad & Hintz 2014, 2–6).

Nuortenkirjallisuuden dystopiamuodin alkupiste on sijoitettu syyskuun 11. päivän terroritekojen aiheuttamaan yhteisölliseen shokkiin. Terrori-iskujen jälkeistä traumaa on hoidettu apokalyptisilla tarinoilla, joiden avulla vaikeita tunteita on käsitelty. Ne ovat tehostaneet pelon ilmapiiriä, jossa lähes profeettallinen retoriikka lähestyvistä tuhoista on juurtunut niin poliittiseen puheeseen kuin uutisointiin. 2000-luvulla syntyneet nuoret ovat kasvaneet ympärivuorokautisten uutisvirtojen ja sosiaalisen median kulttuurissa, jossa he törmäävät jatkuvasti terrorismin, ääri liik-

keiden ja väkivallan kuvauksiin. (Esimerkiksi Ames 2013, 3–8.) Nuorten dystopialle keskeinen aihe onkin ollut aikuistuminen – etenkin naiseksi varttuminen – monimutkaistuvassa ja teknologisoituvassa maailmassa, jossa nuoret seikkailevat tuhoisan menneisyyden ja epäselvän tulevaisuuden välitulassa (Day, Green-Barteet & Montz 2014, 7).

Uuden nuorten dystopian on nähty kytkeytyvän myös kaipuuseen luontoon ja kasvavaan pelkoon siitä, että ympäristön tuhoutuessa menetämme myös korvaamattoman osan ihmisyyttä. Tutkimukset osoittavat, että 15–29-vuotiaiden nuorten odoituksia tulevaisuutta kohtaan varjostaa selkeimmin ilmastonmuutos, josta on tullut eniten epävarmuutta ja turvattomuutta aiheuttava ilmiö. (Esimerkiksi Piispa & Myllyniemi 2019, 63–65; Lahtinen, Grünthal & Värri 2022, 51–53.) Ilmastonmuutoksen ja -ahdistuksen yhteydessä on puhuttu jopa sukupolvikokemuksesta eli massamuotoisesta avainkokemuksesta, joka määrittelee kokonaista sukupolvea sodan, kaupungistumisen tai laman tavoin (esimerkiksi Piispa & Pihkala 2020, 4–5). Tämä maailmankuvallinen murros heijastuu laajasti lapsille ja nuorille suunnatussa kirjallisuudessa: viime vuosina on julkaistu huomattava määrä ympäristötietoista kaunokirjallisuutta, joka soveltuu ympäristö- tai ilmastokasvatuksen välineeksi päiväkotien ja koulujen lukemistoina. (Esimerkiksi Lahtinen 2013b, 102–104; Rönkä 2020; Oziewicz & Saguisag 2021; Lahtinen, Grünthal & Värri 2022, 54–56.)

Dystopiakirjallisuutta on pidetty erinomaisena opetusvälineenä yhteiskunnallisen tasa-arvon ja teknologian merkitysten pohtimiseen, mutta kirjallisuutta ei suinkaan lueta aina kasvattajien tarkoituksien mukaisesti. Tutkijat ovat esimerkiksi huomanneet, että dystopiat voivat yhtä lailla auttaa nuoria hahmottamaan yhteiskunnallista muutosta kuin tehdä poliittisesta väkivallasta hyväksyttävämpää. (Esimerkiksi Jones & Paris 2018; Helle, Lahtinen, Löytty & Pihkala 2024, 28–30.) Kuten aikuiset, nuoret lukijat voivat siis omaksua teoksen välittämän maailmankuvan tai hylätä heille tarjotut arvot ja opetukset. Ympäristöpedagogisesta näkökulmasta katsottuna on kuitenkin hedelmällistä, että opetustilanteissa dystopioita käsitellään yhdessä siten, ettei ainakaan lamauttava pessimismi jää nuoren lukijan päällimmäiseksi tunteeksi. (Esimerkiksi Lahtinen, Grünthal & Värri 2022, 58–59.) On myös ehdotettu, että dystopioihin voisi soveltaa enemmän lukutapoja, jotka korostavat toivoa ja elämän kauneutta ja ruokkivat lukijan halua jatkaa tai lisätä tätä kauneutta todellisessa maailmassa (Kivistö 2023, 25–26).

DYSTOPIAT JA LUKUTAITO

Monissa dystopioissa totalitaristinen yhteiskunta perustuu historian ja tiedon manipulointiin sekä tosiasioiden peittelyyn. Yksilöä alistavalle tyrannialle vastavoiman tarjoaa kirjallisuus, joka edustaa korkeampia arvoja ja totuuksia eli ihmisen moraalisen toiminnan perustaa. Klassisessa dystopiassa kirjoittaminen, lukeminen ja kirjallisuus liittyvät toistuvasti tietoon, kapinointiin ja toimijuuteen. (Booker 1994, 1–2; McDonough & Wagner 2014, 162, 164.) Tämä muistuttaa siitä, että lukutaito ja lukemisen vapaus ovat demokraattisen yhteiskunnan ja kansalaisvaikuttamisen peruspilareita. Kirjallisuuden opetusta, jossa tutustutaan mahdollisimman laajaan teksti-

lajien kirjoon, onkin usein pidetty paremman maailman rakentamisena sekä kasvattamisena tasa-arvoisen yhteiskunnan jäseneksi (esimerkiksi Kouki 2023, 279). Etenkin varhaisessa iässä luetun kaunokirjallisuuden on nähty kehittävän maailmankuvaa; parantavan kykyä hahmottaa asioiden monimutkaisia yhteyksiä, lisäävän psykologista ymmärrystä sekä vähentävän uskoa eriarvoisuuden oikeuteen (esimerkiksi Buttrick, Westgate & Oishi, Shigehiro 2022; ks. myös Helle, Lahtinen, Löytty & Pihkala 2024 & 2025).

Suomalaisten lukutaidossa ja -harrastuksessa on kuitenkin tapahtunut merkittäviä muutoksia, joiden myötävaikutuksesta kuvitellun ja toden totunnaiset rajat ovat hämärtyneet. Nuorten lukutaito, jonka puutteet ovat yleensä olleet suorassa yhteydessä yhteiskunnalliseen syrjäytymiseen, on heikentynyt hälyttävästi kaikissa sosioekonomisissa ryhmissä. Kun nuoret lukevat ensisijaisesti silmäilemällä lyhyitä verkkotekstejä, on syventymistä ja tulkintaa vaativan kaunokirjallisuuden lukeminen käynyt yhä useammalle ylivoimaiseksi. Esimerkiksi PISA 2018 -tutkimuksessa jopa 63 prosenttia yhdeksäsluokkalaisista suomalaisista pojista kertoi lukevansa kaunokirjallisuutta ainoastaan pakotettuina. Tämä vastahakoisuus voidaan tulkita myös muutokseksi lukemisen arvostuksessa yhä nopeammin digitalisoituvassa yhteiskunnassa ja mediaympäristössä. (Lahtinen, Grünthal & Värri 2022, 57–59. Helle, Lahtinen, Löytty & Pihkala 2025, 282.)

Samaan aikaan mediassa hyödynnetään entistä ahkerammin juuri kaunokirjallisuudesta periytyviä esittämistapoja. Esimerkiksi dramaattisten tapahtumien tai ilmiöiden uutisoinnissa lainataan usein retorisia malleja dystopia- tai tieteiskirjallisuudesta ja populaarikulttuurista (esimerkiksi Huxford 2000, 187–189). Esimerkiksi vuonna 2004 bestselleriksi noussutta Yhdysvaltain hallituksen selontekoa *9/11 Commission Report* kiiteltiin kaunokirjallisesta tyylistään ja mukaansatempaavasta proosastaan (esimerkiksi Warren 2007). Uutisoinnin viihteellistymisen on kuitenkin pelätty ruokkivan sekä suuren yleisön jännityksen nälkää että salaliittoteorioita (esimerkiksi Warren 2007). Onkin usein luonnehdittu, että olemme siirtyneet totuuden jälkeiseen aikaan, jossa suuret tunteet ovat tosiasioita tärkeämpiä.

Näiden yhteiskunnallisten murrosten keskellä kaunokirjallisuudelta on sen sijaan ryhdytty odottamaan samanlaisia tiedollisia takeita ja vastuita kuin tietokirjallisuudelta. Keskusteluun kaunokirjallisuuden lähdekritiikistä on osaltaan vaikuttanut nykykirjailijoiden, etenkin rikos- ja dystopiakirjailijoiden, yleistynyt taipumus hyödyntää kuvitelmissaan tieto- ja tutkimuskirjallisuutta (Mäntynen, Löytty & Henrius 2023, 29–30). Tämä tietopohjainen ajattelu, jota digitaalinen lukemisen kulttuuri vahvistaa, saattaa heikentää monimerkityksellisen kaunokirjallisuuden roolia tulevaisuuden muokkaamisessa: tietoa korostavat ja yksinkertaistavat lukutavat ovat alkaneet korvata romaanitaiteelle ominaisia ajattelun ja kuvittelun muotoja, joihin liittyy kyky tunnistaa ja kehitellä uusia mahdollisuuksia (Birkets 2015).

Lopuksi

1900-luvun alussa länsimaisen kaunokirjallisuuden suurimmat tulevaisuuden uhkakuvat liittyivät modernisaation ja kaupungistumisen rapauttamiin arvoihin ja maailmankuviin. Vuosisadan mittaan esimerkiksi totalitaaristen valtioiden synty Euroopassa, maailmansodat ja globaalit ympäristöongelmat horjuttivat ihmiskunnan uskoa rationalismiin ja teknologian turvaamaan tulevaisuuteen. 2000-luvun länsimaisessa kirjallisuudessa ja elokuvassa pessimistiset tulevaisuuden kuvaukset ovat sisältäneet erityistä maailmankuvallista ja poliittista voimaa. (Katso Isomaa & Lahtinen 2017, 7–10.) Nykydystopia ilmentää ihmiskunnan uudenlaista *haavoittuvaisuuden tunnetta*, joka kumpuaa ihmiskeskeisen maailmankuvan järkkymisestä ja teknologiapohjaisista peloista, jotka liittyvät koko biosfäärin tuhoutumiseen (Lahtinen 2025, 288). Samanlainen jaettu huoli läpäisee koko kaunokirjallisuuden aina arkirealistisesta romaanista kokeelliseen runouteen.

Lukutaidon heikentyessä ja lukuharrastuksen vähetessä kaunokirjallisuuden merkitystä on usein perusteltu sen jalostavilla vaikutuksilla. Kaunokirjallisuus voi auttaa kuvittelemaan tulevaisuuden yhteiskuntia tai yhteiskunnallista muutosta, mutta lukemisen syvempi vaikutus esimerkiksi lukijoiden empatiakyvyn kehitykseen ei ole suinkaan itsestäänselvyys saati yleistettävissä. Lukututkimukset viittaavat toisinaan empatian voimistumiseen mutta myös lukukokemusten vaikutusten hetkellisyyteen ja empatian valikoitumiseen. (Katso Lahtinen & Löytty 2022, 17–20; Rossi 2023, 23–24.) Myös kysymys jalostavasta vaikutussuhteesta on käännetty nurin: tuleeko empaattisista ihmisistä hyviä lukijoita vai hyvistä lukijoista empaattisia ihmisiä? (Keen 2007, xv.) Vähintään yhtä ristiriitaisia tuloksia on saatu suomalaisen dystopian lukemisesta: epädemokraattisten yhteiskuntien ja luonnonmullistusten sijoittaminen kotimaiseen miljööseen saattaa niin lisätä kuin heikentää teoksen uskottavuutta lukijoiden silmissä (Helle, Lahtinen, Löytty & Pihkala 2024, 30–33).

Vaikka utopiat kuvaavat yleensä voimakkaasti idealisoituja yhteiskuntia, kirjailijat ja tutkijat ovat esittäneet toiveita siitä, että nykykirjallisuus kuvittelisi passivoivien tuhkuvien sijaan useammin tulevaisuuksia, jotka voivat luoda optimismia tai innostavat etsimään ratkaisuja yhteiskunnallisiin ongelmiin. Kenties vielä tärkeämpää olisi kehittää kykyä lukea ja ymmärtää monimerkityksellisiä tekstejä sekä muodostaa niistä kriittisiä ja itsenäisiä tulkintoja. Hyvän lukutaidon avulla ei vain tulkita hienosyisemmin sepitteitä, vaan sillä syvennetään ymmärrystä erilaisten ihmis- ja yhteiskuntäkäsitysten sekä tieteellisten ja historiallisten tulkintojen muuttuvuudesta. Parempi lukutaito on tulevaisuudessakin selviytymiskeino, jonka avulla voi oppia tuntemaan ympäröivän todellisuuden lisäksi niitä vaikutuskeinoja, joita yksilöllä on maailman muuttamiseen ja muutoksiin sopeutumiseen.

Kirjallisuus

- Ames, Melissa (2013) Engaging ‘Apolitical’ Adolescents: Analyzing the Popularity and Educational Potential of Dystopian Literature Post-9/11. *The High School Journal* 97(1): 3–20.
- Armstrong, Karen (2015) *Myyttien lyhyt historia*. Suom. Marja Haapio. Helsinki: Tammi.
- Baccolini, Raffaella & Tom Moylan (2003) Introduction. Dystopia and Histories. Teoksessa Raffaella Baccolini & Tom Moylan (toim.) *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*. Lontoo: Routledge, 1–12.
- Beck, Ulrich (1991) *Riskiyhteiskunnan vastamyrykyt*. Tampere: Vastapaino.
- Birkerts, Sven (2015) *Changing the Subject. Art and Attention in the Internet Age*. Minneapolis: Graywolf Press.
- Booker, Keith M. (1994) *Dystopian Literature. A Theory and Research Guide*. Westport: Greenwood Press.
- Brax, Klaus (2017) Sata vuotta ilmastonmuutoksen uhkaa: H. G. Wellsin ja Ronald Wrightin tieteelliset romanssit aikansa pelkojen kuvastimina. Teoksessa Merja Polvinen, Maria Salenius, Howard Sklar (toim.) *Mielikuvituksen maailmat. Tieteidenvälisiä kirjoituksia kirjallisuudesta*. Turku: Eetos, 40–61.
- Buttrick, Nicholas, Westgate, Erin C., & Oishi, Shigehiro (2022). Reading Literary Fiction Is Associated With a More Complex Worldview. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 49(9), 1408–1420.
- Clark, Timothy (2015) Ecocriticism on the Edge. *The Anthropocene as a Threshold Concept*. Lontoo: Bloomsbury.
- Day, Sara K.; Green-Barteet, Miranda A. & Montz, Amy L. (2014) Introduction: From “New Woman” to “Future Girl”: The Roots and the Rise of Female Protagonist in Contemporary Young Adult Dystopias. Teoksessa Sara K. Day, Miranda A. Green-Barteet & Amy L. Montz (toim.) *Female Rebellion in Young Adult Dystopian Fiction*. Lontoo: Routledge, 1–16.
- Dewey, Joseph (1990) *In a Dark Time. The Apocalyptic Temper in the American Novel of the Nuclear Age*. West Lafayette: Purdue University Press.
- Envall, Markku (1989) Kirjallisuus ja maailmankuva. Teoksessa Juha Manninen, Markku Envall & Seppo Knuutila (toim.) *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Pohjoinen: Oulu, 113–164.
- Felski, Rita (2024) *Kirjallisuuden hyödyllisyys*. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.
- Furedi, Frank (1997/2002) *Culture of Fear: Risk-taking and the Morality of Low Expectation*. Toinen päivitetty laitos. Lontoo: Cassells.
- Goodbody, Axel & Johns-Putra, Adeline (2019) Introduction. Teoksessa Axel Goodbody & Adeline Johns-Putra (toim.) *Cli-fi. A Companion*. Bern: Peter Lang, 1–18.
- Gottlieb, Erika (2001) *Dystopian Fiction East and West. Universe of Terror and Trial*. Montreal: McGill-Queen’s University Press.
- Hakli, Raul & Kokkonen, Tomi (2025) Kirjallisuuden ja elokuvien teknologiset tulevaisuuskuvat. Teoksessa Toni Lahtinen *Maailmanlopun alkuja. Myytit ja ympäristöhistoria nykykirjallisuudessa*. Tampere: Vastapaino, 125–131.

- Helle, Anna; Lahtinen, Toni; Löytty, Olli & Pihkala, Panu (2024) Lukiolaiset Teemestarin kirjaa lukemassa: Ilmastokirjallisuuden herättämiä ajatuksia ja tunteita. *Kulttuurintutkimus*, 41(3), 22–37.
- Helle, Anna; Lahtinen, Toni; Löytty, Olli & Pihkala, Panu (2025) Lukeminen auttaa ymmärtämään katastrofaalisia kehityskulkuja. Teoksessa Toni Lahtinen *Maaailmanlopun alkuja. Myytit ja ympäristöhistoria nykykirjallisuudessa*. Tampere: Vastapaino, 279–283.
- Huxford, John (2000) Framing the Future: science fiction frames and the press coverage of cloning. *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, Vol. 14, No. 2, 2000, 187–199.
- Ismail, Sherif H. (2022) On Why Less is More in Climate Fiction. *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, Volume 31, Issue 2, Summer 2024, 248–267.
- Isomaa, Saija & Lahtinen, Toni (2017) Kotimaisen nykydystopian monet muodot. Teoksessa Saija Isomaa & Toni Lahtinen (toim.) *Pakkovaltiosta ekodystopiaan. Kotimainen nykydystopia*. *Joutsen / Svanen erikoisjulkaisu* 2., 7–16.
- Jones, Calvert W. & Paris, Celia (2018) It's the End of the World and They Know It: How Dystopian Fiction Shapes Political Attitudes. *Perspectives on Politics* Volume 16, Issue 4 December 2018, 969–989.
- Keen, Suzanne (2007) *Empathy and the Novel*. New York: Oxford University Press.
- Kivistö, Sari (2020) "Pain and suffering in classical dystopian fiction: case Orwell." Saija Isomaa, Jyrki Korpua & Jouni Teittinen (toim.), *New Perspectives on Dystopian Fiction in Literature and Other Media*. Newcastle.
- Kivistö, Sari (2023) Orwellin paino. *niin & näin* 3/2023, 25–29.
- Kouki, Elina (2023) Kirjallisuudenopetus ja eettinen mielikuvitus. Teoksessa Pirjo Hiidenmaa, Ilona Lindh, Sara Sintonen & Roosa Suomalainen (toim.) *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki: Gaudeamus, 279–292.
- Lahtinen, Toni (2013a) *Maan höyryävässä sylissä. Ihminen, yhteiskunta ja luonto Timo K. Mukan tuotannossa*. Helsinki: WSOY.
- Lahtinen, Toni (2013b) Ilmastonmuutos lintukodossa. Teoksessa Mika Hallila et al. (toim.) *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 95–106.
- Lahtinen, Toni (2025) *Maaailmanlopun alkuja. Myytit ja ympäristöhistoria nykykirjallisuudessa*. Tampere: Vastapaino.
- Lahtinen, Toni & Löytty, Olli (2022) Kirjallisuus ilmastonmuutoksen aikakautena. Näkökulmia empiiriseen ekokritiikkiin. Teoksessa Toni Lahtinen & Olli Löytty (toim.) *Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja 2022: Empiirinen ekokritiikki*, 12–30.
- Lahtinen, Toni; Grünthal, Satu & Värri, Veli-Matti (2022) Kirjallisuus ja lukeminen ympäristökasvatuksessa. Teoksessa Toni Lahtinen & Olli Löytty (toim.) *Joutsen / Svanen. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja 2022: Empiirinen ekokritiikki*, 51–66.
- McDonough, Megan & Wagner, Katherine A. (2014) *Rebellious Natures: The Role of Nature in Young Adult Dystopian Female Protagonists' Awakenings and Agency*. Teoksessa Sara K. Day, Miranda A. Green-Barteet, & Amy L. Montz (toim.) *Female Rebellion in Young Adult Dystopian Fiction*. Lontoo: Routledge, 157–170.
- Moeller, Susan D. (2002) *Compassion fatigue: How the media sell disease, famine, war and death*. Lontoo: Routledge.

Mäntynen, Anne; Löytty, Olli & Henritius, Ida (2023) Lähtökohtia tietokirjallisuuden lajien tutkimukseen. Teoksessa Ida Henritius, Olli Löytty & Anne Mäntynen (toim.) *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Helsinki: Gaudeamus, 7–31.

Oziewicz, Marek & Saguisag, Lara (2021) Introduction: Children's Literature and Climate Change. *The Lion and the Unicorn*, vol 45 no. 2, 2021, vx-iv.

Piispa, Mikko & Myllyniemi, Sami (2019) Nuoret ja ilmastonmuutos. Tiedot, huoli ja toiminta Nuorisobarometrien valossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 84 (2019):1, 61–69.

Piispa, Mikko & Pihkala, Panu (2020) Onko ilmastonmuutos sukupolvikysymys? *Tieteessä tapahtuu* 38 (4), 3–7.

Rossi, Riikka (2023) Kaunokirjallisuuden lukeminen ja yhteisöllinen empatia. Teoksessa (toim.) Pirjo Hiidenmaa, Ilona Lindh, Sara Sintonen & Roosa Suomalainen *Lukemisen kulttuurit*. Helsinki Gaudeamus, 23–41.

Rönkä, Mia (2020) Kotimme on tulessa. Ympäristöaiheet ovat jo valtavirtaa myös lastenkirjoissa. *Onnimanni* 3/2020, 4–8.

Sicher, Efraim and Natalia Skradol (2006) A World Neither Brave nor New: Reading Dystopian Fiction after 9/11. *Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas*, vol. 4 no. 1, 151–179.

Smith, Daniel et al. (2017) "Cooperation and the evolution of hunter-gatherer storytelling." *Nature Communications* volume 8, Article number: 1853 (2017), 1–8.

Warren, Graig A. (2007) "It Reads Like a Novel": The 9/11 Commission Report and the American Reading Public. *Journal of American Studies* Vol 41, Issue 3 (Dec 2007), 533–556.

Österlund, Mia (2003) Valonarkaa toimintaa. Yhteiskuntakritiikkiä Peter Pohlin nuortenromaanissa *Man kan inte säga allt*. Teoksessa Päivi Heikkilä-Halttunen ja Kaisa Rättyä (toim.) *Nuori kirjan peilissä. Nuortenromaanit 2000-luvun taitteessa*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, 120–145.